

A MAGYAR SZOCIALISTA IRODALOM FEJLŐDÉSÉNEK PROBLÉMÁI ÉS KAPCSOLATAI A NÉMET SZOCIALISTA IRODALOMMAL*

I

A magyar szocialista irodalom történetének kérdéséről szólva, néhány általános, elvi, terminológiai kérdés tisztázásával szeretnők kezdeni mondanivalónkat.

Mindenekelőtt: azt hisszük, már nincs vita egy kérdésben. Eldöntöttek tekinthető, hogy szocialista realista művek születhetnek kapitalista társadalomban is, hogy a szocialista eszmeiség már akkor megjelenik az irodalomban, amikor a munkásosztály és szervezetei a történelem színpadára lépnek. A Szovjetunió irodalomtörténetészei az 1905-ös évektől számítják a szocialista-realista művek keletkezését; országainkban is ilyen messziről vezethetjük le a fejlődést; evvel is aláhúzva, hangsúlyozva a szocialista realizmusnak a nemzeti irodalom folytonosságában gyökerező s nem művi, hanem történelmileg szükségszerű voltát.

Annál több az eltérés ma még a terminológia használatában. Hogyan nevezzük ez irodalmi művek összességét? Nemcsak terminológiai: elvi kérdés is ez — ideológiai tartalmak bújnak meg mögötte. Az egyik elnevezés: a *proletár-irodalmi* vagy *proletárforradalmi* irodalom. Ez az elnevezés, véleményünk szerint, az irodalom fejlődésének egy szakaszára illik, jellemez egy korszakot, de ma már túl szűknek tűnik számunkra. Ismeretes, hogy ez elnevezés főleg 1926—1932 közt volt használatos, a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetségének volt egyik jelszava. Az is ismeretes, hogy a lényegében RAPP-ista vezetés alatt álló Szövetség sok előrevívő, helyes és pártos csatát vívott meg a valódi forradalmi irodalomért, sokat tett írók s olvasók neveléséért, de működése egy pontján akadályává vált a további kibontakozásnak, és pedig nemcsak szervezeti, hanem elvi okokból is. A SZU K(b) Pártja 1932. áprilisi határozatát ebben a tekintetben változatlanul helyesnek érezzük; s aktuális ma is a harc mindenfajta leszűkítő, bezárkózó, egyoldalú tendencia ellen. Márpedig tudott, hogy a „proletár-irodalmi”, ill. a „proletár-forradalmi” megjelölések tartalma ez időben távolító, szűkítő is volt; e nézetek képviselői a nem kommunista írók elé lehetetlen feltételeket szabtak; az útitársak s szövetségeseik körének túlzott szűkítése következett be; a származás- és tematikai szempontokat egyoldalúan túlhangsúlyozták az eszmeiség és a színvonal rovására; a munkáslevelezők mozgalmát, mint az irodalom egyedüli tartalékát tekintették s túlbecsülték stb. Félő hát, hogy a „proletár-forradalmi” megjelölésekkel ez időszak vulgarizáló, dogmatikus jellegű hibáit is vállalnók.

A vizsgálódásunk körébe vágó irodalmi jelenségekre tehát a „szocialista realizmus” vagy a „szocialista irodalom” között választhatunk. A magunk tudományágában egy kicsit óvakodtunk attól, hogy az irodalmi folyamat egészére, a történeti folyamatra a „szocialista realizmus” megjelölést alkalmazzuk; a szocialista realizmust inkább értékelő, s minősítő, mintsem történeti fogalomnak érezzük; s emellett a „realizmus” fogalomba nem éreztünk beleilleszhetőnek néhány olyan irodalmi művet, amely szocialista eszmeiséget óhajt kifejezni, de

* A Deutsche Akademie der Künste, Sektion Dichtkunst und Sprachpflege 1962. január 23—25-én Lipcsében tartott konferenciáján (német nyelven) elhangzott előadás. Ez a jellege indokolja, hogy több, már korábban közzétett eredményt ismét összefoglal. Az I-III. részt Szabolcsi Miklós, a IV. részt Illés László írta.

gyakran az avantgardizmus eszközeivel. Igaz, ha — mint azt a SZU irodalomtörténészei teszik újabban — a szocialista realizmust sokféle áramlatnak, a nemzeti irodalom minden haladó törekvését szintetizáló törekvésnek tekintjük, úgy ezek a nehézségek megszűnnek. A magunk területén — egyelőre — a „szocialista irodalom”, illetőleg a „forradalmi szocialista irodalom” megjelölés mellett döntöttünk.

Mit nevezünk szocialista irodalomnak? Milyen jellegű műveket von körébe a kutatás, ha szocialista irodalomról beszél? Mindenekelőtt világos: egy politikai-eszmei terminusnak egy irodalmival való összekapcsolásáról van szó. Nem egyetlen stílusirányt, nem egyazon jellegű kifejezési formákon épülő irányzatot jelölünk tehát így, hanem azonos osztályérdekeket hordozó, azonos szemléletet, világnézetet kifejező művek összességét. Azoknak a műveknek összességét tehát, amelyek a kialakuló, majd kialakult magyar munkásosztály törekvéseit, hangját fejezik ki, annak szempontjából vizsgálják a világot, az ábrázolandó valóságot; s mivel a magyar munkásosztály alapvető érdekeit objektíve a marxizmus tudatosítja, azoknak a műveknek összességét, amelyek marxista eszmeiségűek. Nem azonos tehát a szocialista irodalom a munkásság életkörülményeit, életét ábrázoló művekkel (azok születhetnek másfajta nézőpontból s indítékból is; s viszont: a szocialista irodalom körébe tartozhat más osztály körében játszódó mű is); s nem azonos a munkásszármazású írók által írt művekkel sem.

Mindevvel együtt is csak még nagyon tágan és általánosan körvonalaztuk az idetartozó irodalmi jelenségek körét; s elsősorban azért, mert az elmúlt évtizedek bonyolult s ellentmondásos viszonyai között sok mozgalom viselte a „szocialista” elnevezést; a munkásosztály egy része a szociáldemokrata párt körül tömörült; és az ideológiában is, különösen az irodalomban a jelenségek nem mutatkoztak meg tisztán; sok jelenségben kispolgári ideológiák és marxista ideológia keveredett.

Mindenekelőtt: az újabb magyar irodalomban is hangot kapnak az uralkodó polgári ellenforradalmi renddel szemben álló, de nem következetesen forradalmi ideológiát hordozó irodalmi művek is; egész skálája van olyan közbenső felfogásoknak s ideológiáknak, s ezeket hordozó csoportoknak, amelyek a *Nyugat* c. folyóirat polgári liberalizmusától s humanizmusától, — vagy más irányban: a „népi” mozgalom törekvéseitől „balfelé” állanak. A szociáldemokrata sajtó hasábjain megjelenő irodalom filantrop-naturalista jellege, a polgári radikalizmus balszárnya, a Kassák Lajos-féle anarchizmus, a forradalmi munkásmozgalom jelszavait hangoztató, de valójában azzal szembe forduló trockista-frakciós áramlatok — egynéhány „határeset”. Még bonyolultabbá teszi a kérdés kibogozását két tényező: a forradalmi munkásmozgalmat képviselő illegális kommunista párt nehéz munkakörülményei, időnkénti visszaszorítottága, hibái s vereségei, s másrésről az a tény, hogy e viszonylag rövid történeti korszakban egy-egy író alkotópályája sok áramlattal érintkezett, több felfogásnak került hatása alá. A magyar szocialista irodalom kibontakozása kivételesen nehéz történeti körülmények között, a Tanácsköztársaság leverése után emigrációban, a fasiszta jellegű, rendszerben, majd a háború felé rohanó ország légkörében megy végbe.

S mégis: a század elejétől fogva mindvégig észrevehető s nyomon kísérhető az a hatás, amelyet a forradalmi munkásmozgalom, 1919 után pedig a kommunista párt gyakorol az alkotókra, s kirajzolódik műveknek olyan sora, amely egységes eszmei arculatot mutat: a *forradalmi szocialista irodalom eszmei arculatát*. E művek alapján határozzák meg a magyar szocialista irodalom legfőbb, vezető áramlatát: a *magyar forradalmi szocialista irodalmat*. Végső távlatban a fősodor, a máig vezető út: a forradalmi szocialista irodalom. 1919 előtt sok áramlatból s gyökérből fakadt fejlődést kell tehát nyomon kísérnünk; s tényekkel bizonyíthatjuk, hogy a Tanácsköztársaság idején a sok kezdemény egyesüléséből megszületett a forradalmi szocialista irodalom, amely 1919 után — sok nehézséggel s problémával küzdve — fejlődik tovább, s lesz az egész magyar irodalom egyik fő áramává. A mellette futó, különböző törekvéseket, áramlatokat szintén értékelnünk kell, — de a fővonalat nem tévesztve szem elől; s utólagos simítással sem egybemossa azt, ami nem egybemosható.

Helytelen lenne, ha a forradalmi szocialista irodalom történetét kizárólag s elsősorban csoportok, alakulások, szervezetek leírására korlátoznánk. Kétségtelen: a „népi” mozgalmat kivéve, éppen a forradalmi szocialista irodalom öltött leginkább szervezetszerű jelleget; következik ez az irodalomnak a forradalmi munkáspárthoz való szoros kapcsolódásából, gyakran az illegálitás körülményeiből, az elvek s ideológia közös kidolgozásának szükségéből, s ezen túlmenően is: a fasizmus nyomása alatt az egymáshoz zárkózás követelményéből. Fel kell tehát derítenünk s kutatnunk kell a forradalmi szocialista irodalom szervezet-történetét, programjait, tömörüléseit, folyóiratait, köreit, propagandamunkáját, — s mindenekelött: a párt irodalomirányító és szervező munkáját. De tévednénk, ha a kutatómunka, s egyúttal az értékelés s számbavétel során evvel megelégednénk.

A forradalmi szocialista irodalom történetét is úgy kell felfognunk, mint egy eszme, egy ideológia hatása alatt született *művek történetét*. Szűkkörű szemlélet volt az, amely elsősorban a párttag írókkal s a párttag írók tömörüléseivel azonosította — s ma is azonosítaná — a forradalmi szocialista irodalmat; s elsősorban a párttag írók szervezeteinek történetét tekintené a szocialista irodalom történetének. A szocialista irodalom története elsősorban a forradalmi munkásmozgalom közvetlen hatása alatt született művek, a kommunista eszmeiség jegyeit magukon hordozó művek története. E művek alkotói között voltak, akik egész életükre összeforrtak a forradalmi munkásmozgalommal; voltak, akiknek kapcsolata nem volt ugyan töretlen, de akiknél a párttal való találkozás élménye határozta meg életútjukat; s voltak, akik pályájuknak csupán egyik szakaszán érintkeztek a forradalmi munkásmozgalommal, s ezen a szakaszon születtek máig legértékesebb műveik. Ilyen összetetten, komplex módon, árnyaltan szemlélve a szocialista irodalmat: tűnik ki legjobban gazdagsága. (Ez utóbbi fejtegetéseinkben Király István nézeteire támaszkodunk.)

II

A szocialista irodalom vizsgálatának fontos kérdése: viszonya a magyar irodalom egészéhez.

Ebben a kérdésben is kétféle előítéletet kell legyőzni: a szocialista irodalmat lebecsülő véleményeket, amelyek a humanista polgári vagy a „népi” írókat helyezték előtérbe s amelyeknek egyik eredményeként hosszú ideig nem is beszéltünk róla, önálló áramlatként, — s egy szűkkörű szemléletet, amely csak a legkövetkezesebben forradalmi szellemű műveket és alkotókat látná irodalmunk középpontjában. Mindenekelőtt gondosan számba kell vennünk mindazokat a hatásokat, amelyekkel a szocialista irodalom más haladó törekvéseknek ösztönzést adott; s az ilyen megtermékenyítő, indítások, sőt átvételek száma nem kicsiny. *A szocialista irodalom két világháború közötti központi szerepe éppen abban nyilvánul meg, hogy ennek révén került a legtöbb új vívmány és maradandónak bizonyult eszme irodalmunkba.* De az állandó, megtermékenyítő kölcsönhatáson kívül még egy szempontra figyelmeztetnénk: a jövőt hordozó áramlatok — az irodalom története nem egy példát tud rá — gyakran szerény kezdetkből nőnek ki; kisebb tehetségű alkotók, kisebb formátumú művészek törik az utat a nagyobbak előtt. A sok kezdeményből így lesz eredmény; olykor a nagyobb tehetségű, vagy terjedelmesebb életművű, a maguk korában olvasottabb írók a jövő felől nézve háttérbe szorulnak. A szocialista irodalom egész története ezt a bonyolultán kiküzdött fölényt igazolja, a művek a maguk összességében az igazat, a helyest mondják, ha némelyik olykor dadogva s nehézkesen is. S a két világháború közt a magyar forradalmi szocialista irodalom már történelmileg s irodalomtörténetileg igen rövid idő alatt olyan magasságokat ér el, mint József Attila költszete.

Erőteljesen hangsúlyozzuk tehát a magyar szocialista irodalom szerves összetartozását az összemzeti irodalommal; rámutatunk arra, hogy forrásai a magyar irodalom legjobb plebe-

jus demokrata hagyományaihoz kapcsolódnak, hogy igazi továbbfejlesztője a legjobb demokratikus hagyományoknak. Ugyanakkor azonban óvakodnunk kell attól, hogy különböző áramlatokat, eszmei felfogásokat egybemossunk. A polgári liberális, polgári radikális, plebejus demokrata irodalmi irányokat nem fogjuk szocialistának minősíteni; bár demokratikus vagy haladó tartalmukat elismerjük, s mindig a lehetséges szövetségesnek tekintjük őket. S anélkül, hogy elzárkózók, merevek akarnánk lenni, különbséget teszünk a forradalmi szocialista irodalom peremén működött szociáldemokrata, anarchista, frakciós csoportok írói és a következetes forradalmi szocialista írók között; mindig figyelembe véve azt az irodalomtörténetileg is igazolt tanulságot, hogy ez írók — kedvező körülmények s helyes politika esetén — kommunista írókká fejlődhetnek.

Végül: néhány megjegyzést a magyar szocialista irodalom formai-művészi fejlődésére vonatkozóan.

Általánosságban talán így jellemezhetnők az egész szocialista irodalom fejlődésvonalát: a század elején az első kezdemények még a régi, már sokban avult formákban fejeződnek ki; a 10-es évektől a polgári világ szétbomlását s az új, még ködösen elképzelt jövőt idéző avantgardista áramlatok uralkodnak; a 20-as évek végétől lehiggadtabb, érettebb, korszerű szocialista realista stílus is kifejezőmód alakul ki. Ezt az utat alkotók és csoportok bonyolultan, sok egyéni változáttal járók meg; a 20-as évek forrongásában helyes és helytelen kezdemények keveredtek, nemzetenként s irodalmanként különböző fokon s módon haladták meg az avantgardizmusokat. Kétségtelen: a szocialista irodalom fejlődése egy nem egyszerűsítő, de bonyolultságában is érthető-nevelővé váló, korszerűségében is a legnagyobb hagyományokhoz kapcsolódó művészi formához jutott el. Útján a 20-as évek forrongó világából sok vívmányt s eszéköt hozott magával, de megszüntetve vitte azokat tovább, szembefordult velük, hogy felhasználhassa őket.

Új műfajok s régebbi műfajok új módosulásai keletkeztek s vannak keletkezésben — a szocialista irodalom történetében, a magyaréban is. A riport, a tényleíró értekezés, a dokumentált szociográfia, a kollektív dráma, a szavalókórusra írt vers, az eposzá vált nagyregény — mindmeggannyi módosult vagy új tartalommal töltött forma; egy részük csak most van kifejlődőben, kialakulóban.

A szocialista irodalom története bizonyos fokig az irodalom funkció-váltására is figyelemzett; s ez a változás a magyar irodalomban különösen észrevehető. Amíg nem volt olyan társadalmi erő, amely a nemzet, a társadalom sorsát tudatos előrelátással, tudományos pontossággal vezette volna, az irodalom „előrszaladt”, az író a vátesz szerepébe kényszerült, ő mutathatott utat s irányt, felrázhatott s cselekvésre készíthetett; a magyar irodalom múltbeli útja példája ennek a folyamatnak. A szocialista irodalom tudatosan ugyanazoknak a céloknak szolgálatában áll, azt segíti, mint a munkásmozgalom, a szervezett munkáspárt; szerepe már nem az előrszaladó magányosé, hanem a közösséggel, a néppel, a társadalommal együtt haladóé. S ebben az összefüggésben nemcsak az irodalom, a művész helye változik meg a társadalomban, hanem megnő, irányítóvá lesz a teória, a kritika szerepe is. A szocialista irodalom fejlődésében minden fázisnál ott állanak a párt, a társadalom mozgását, kívánalmait, történelmi fejlődésének igényeit tolmácsoló teoretikusok, kritikusok, írók is.

III

A magyar szocialista irodalom előtörténete az 1870-es évekkel kezdődik; ekkor bukkan fel az első munkás-alakok, az első forradalmi hangok. Határozottabb, kialakultabb jelleget az 1900 utáni években kap ez az irodalom, amikor a magyar munkásosztály számban is megnő, szervezettségben is erősödik; s ugyanakkor válságba kerül az Osztrák—Magyar Monarchia dualista rendszere, élesedik az osztályharc. Ekkor lépnek fel a szociáldemokrata lapok körül

a munkásság köréből származó, munkástémával foglalkozó, de bizonyos primitivizmusban, szűkkörű naturalizmusban, nyomorköltészetben megmaradt írók (Csizmadia Sándor, Farkas Antal és mások). Megbecsüljük őket is, mégsem ők a magyar forradalmi szocialista irodalom igazi előzménye, igazi hagyománya.

Senki sem vitatja műveik történeti értékét, jó szándékát s lelkesedését, s nem szabad mellőznünk azt a tényt sem, hogy visszhangra találtak olvasóiknál, hogy hírokat mozgattak meg bennük s hogy még hosszú ideig éltek tovább. De — egy bizonyos történelmi időpontban való fontosságát elismerve — ez az irodalom mégsem vált a magyar forradalmi szocialista irodalom fő hagyományává. *A magyar forradalmi szocialista irodalom fő gyökere, előzménye és kiindulópontja* Ady Endre plebejus demokrata költészete lett; erre épült a későbbi fejlődés, szavait, pátoszeit, teljes emberségét veszi példaként az egész későbbi irodalom. A magyar munkáosztagly, mint a jövő nemzetet vezető osztálya, mint a történelem kérlelhetetlen ítéllete, a forradalmas tűz és lázadás az ő szavaival s képeivel öröklődik tovább; ő ad indítást azoknak, akik — rajta is túlhaladva — a forradalmi szocialista irodalom alkotói lettek. A régi, primitív és beszűkült szociáldemokrata irodalom alkotói elmaradtak mögötte; s az út tovább nem Ady megkerülésével, hanem eredményeinek asszimilálásával vezethetett. A későbbi évtizedekben mindazok, akik elkerülték Ady útját s a régi költészet útján mentek tovább, önkéntelenül is a fejlődés szélére kerültek, formában és mondanivalóban elavultak. Nem véletlen, hogy József Attila nem Csizmadia Sándorhoz, hanem Ady Endréhez kapcsolódik, hogy nem egy kommunista alkotónak le kell ráznia a század eleji szociáldemokrata líra hatását, hogy szabadabban szárnyalhasson.

Ady mellett a polgári radikálisoknak a munkásmozgalommal érintkező egyes írói (Révész Béla, Barta Lajos) legjelentősebb előfutárai a magyar szocialista irodalomnak. Az első világháború éveiben indul útjára az (egyre inkább anarchista, szindikalista eszmei tartalmú) magyar expresszionista irodalom is, Kassák Lajos irányításával működő folyóiratokban.

A magyar *forradalmi szocialista irodalom* megszületését 1919-re, a Magyar Tanácskörtársaság idejére tesszük. A forradalmat megelőző időszakban s e lázas napokban szilárdul meg a kommunista írók magva (akik a polgári radikalizmustól, a szociáldemokrata mozgalomtól vagy az expresszionizmustól befolyásolt *Ma-* és *Tett*-körből jöttek), a haladó magyar írók legtöbbje művekkel tesz hitet a proletárforradalom mellett; riportok, novellák, versek, s kisebb darabok sora születik meg. A biztató fejlődést a Tanácskörtársaság vérbefojtása, az ellenforradalom vágja ketté.

1919 után a magyar forradalmi szocialista irodalom két ágra szakad, — anélkül, hogy ez a két ág mereven szét lenne választható. Az egyik az emigrációba kényszerült íróké: az emigráció először Bécsben tömörül, itt történik meg az áramlatok szükségszerű szétválása, nézetük tisztázása, csoportok alakulása, elvi álláspontok megfogalmazása; a Kassák-képviselte ág ekkor tér véglegesen olyan útra, amely végeredményben a negyvenes években a munkáosztaglyon kívülre, sajátos, kortalan, lehiggadt modernizmushoz visz. A kommunista eszmeiségű irodalomnak egy Petőfi—Ady-vonalat képviselő s egy másik, inkább az izmusok eredményeit felhasználó ága küzd; ez utóbbi maga is több csoportban. A bécsi korszak 1923 után már a kialakuló-megmerevedett frontokat mutatja; innen rajzik szét lényegében az emigráció Pozsonyba, Kassára, Kolozsvárra, Párizsba s Berlinbe. Már 1920 körül jelentős szerepet játszik a *Kassai Munkás* (Mácsa János érdeméből), 1923 után a magyar proletárirodalomnak új, életképes műhelyei keletkeznek a weimari Németországban, majd Franciaországban s mindvégig Csehszlovákiában s Romániában. De mindenekelett: a Szovjetunióban. Már 1925-től kezdve megszerveződik s megalakul az ott dolgozó magyar írói tábor; szervezetileg, ideológiai-lag, művészetileg egyre inkább vezető szerepet visz; s amikor a fasizmus nyomása alatt szét-szóródnak a többi tűzhelyek, elhallgatnak a kommunista s baloldali lapok — vagy egyesek meghajlanak a nyomás alatt —, egyre inkább ez válik egyedüli s fő középponttá. A RAPP magyar szekciójának tevékenysége, A Proletárirók Nemzetközi Szövetsége magyar szervezete,

a. *Sarló és Kalapács* irodalmi rovata (párhuzamosan a csehszlovákiai *Az Ut*-tal, a kolozsvári *Korunk*-kal) a két világháború közti magyar irodalomnak egyik legjelentősebb központja.

A magyar forradalmi szocialista irodalom e korszakához kapcsolható a legelső magyar kommunista költő, Komját Aladár, a lírikus, publicista és irodalmi szervező Gábor Andor, az ezoterikus költőből érdekes hangú, pártos lírikussá lett Balázs Béla, az expresszionizmusból indult Barta Sándor, a Magyarországon névtelenül terjesztett harcos forradalmi költeményeivel feltűnt Hidas Antal, a népszerű regény- és novellairó, Illés Béla neve.

Magyarországon 1925-ig szinte csak elszigetelt kísérletek észlelhetők következetes baloldali irodalom létrehozására, a forradalmi indulat torzult, tévútra került megnyilvánulásaira lehetünk figyelmesek (anarchikus lázadás, az avantgardizmus modorra és tartalmatlanná válása, szegényparaszti antikapitalista elkeseredés). Néhány jelentős író (elsősorban Nagy Lajos, a novella, a karcolat, a szatirikus tárca mestere) ekkor is a következetes forradalmi magatartást képviseli írásaival; a haladó polgári irodalom legjobbjai — megriadva az ellenforradalom terrorjától — általában meghasonlásba, kétségbeesésbe menekülnek, áttetszimbolikus eszközökkel tiltakoznak. Az 1926-tól kezdődő években fokozatosan magára talál a szocialista irodalom; része van ebben az ellenforradalmi terror viszonylagos enyhülésének, az emigránsok egy része hazatérésének, de főleg az illegális KMP helyes politikájának, jó irányú tömegmunkájának. A párt befolyása alatt irodalmi csoportok, körök keletkeznek; közülük nő ki a 100% c. folyóirat; elsősorban (főleg álnéven) emigrációban élő írókat közöl, de kialakul körülötte a hazai kommunista írók kis csoportja (Tamás Aladár, Gereblyés László költők, a prózairóként akkor kibontakozó Gergely Sándor). A lap irodalmi termékeinek jellemzője általában a lelkes, hangos agitatív költészet, a szavalókórus-líra, s a prózában tény leíró, gúnyos-száraz új naturalizmus volt.

Az 1930 körüli években azután — elsősorban a világgazdasági válság és a forradalmi hullám hatására — a magyar irodalomban is általános balra fordulás következik be. Bár a 100%-ot betiltják, több rövidebb életű folyóirat körül tömörülnek a forradalmi írók, a radikalizálódott alkotók; mert megelégnül, radikalizálódik a polgári irodalom balszárnya is. Nagy Lajos (ekkor születnek izzó-harcos, szárazon-gúnyos novellái), Kodolányi János a parasztság életét bemutató keserű regényei, Illyés Gyula osztályához s ifjúságához való hűségét valló epikus költeményei, József Attila forradalmi lírája jelzik ez évek legmagasabb csúcseit. Ugyanez években megelégnül a Csehszlovákiában dolgozó magyar nyelvű írók (*Az Ut*, Fábry Zoltán esszéi, a *Sarló*-mozgalom balra fordulása), s a Romániában alkotó magyar nyelvű forradalmi írók munkássága is (a *Korunk* folyóirat).

Ez évek irodalmi termését — mind Magyarországon, mind az emigrációban — izzó, türelmetlen forradalomvárás, lendület jellemzi; ugyanakkor észlelhető az avantgardizmus külsőségeitől való megszabadulás, s higgadtabb, realiztikusabb megfogalmazás keresése is. A Proletárírók Nemzetközi Szövetsége által képviselt rappaista elvek azonban egyre inkább akadályozzák a kibontakozást, a türelmetlen, bizalmatlan személyi politika Magyarországon is egyre inkább gátjává válik a forradalmi szocialista irodalom tábora növekedésének.

Az 1933 utáni években a politikai helyzet megváltozik: a forradalmi hullám elmúltával a jobboldali erők előretörnek Magyarországon is, az értelmiség egy részét — a náciizmus uralomra jutása láttán — kétségbeesés, csüggedés, kiábrándulás, „harmadik út keresése” jellemzi. Útnak indul a jellegzetesen új megoldást kereső magyar harmadikutas mozgalom: a népieseké.

A forradalmi szocialista irodalomban is a kor szükséglete, az irodalom belső fejlődése egyaránt érleli a változást: a végleges szakítást az izmusok maradványaival és az eltávolodást a RAPP már béklyózó elveitől, — a fordulatot a realizmus felé, a szocialista realizmus teljes győzelme felé. Művekben már érlelődik ez a változás az 1930-as évek legelejétől fogva (József Attila költészetének fordulata a tanú rá), de elveken és programszerűleg csak a RAPP-ot feloszlató 1932 áprilisi párthatározat fogalmazza meg a tennivalókat, s még inkább a Komintern

VII. kongresszusa, az ott körvonalazott népfrentpolitika ad új lendületet a forradalmi szocialista irodalom fejlődésének — világszerte s Magyarországon is.

A második szakaszt így a realizmus felé való fordulás, a szocialista irodalom nagyszabású kibontakozása, a legjelentősebb művészi eredmények megjelenése jellemzi. A helyesen értelmezett népfrentpolitika az irodalomban is ekkor teljeseedik ki.

Ha a világ munkásmozgalmának nagy jelentőségű fordulóját, a népfrentpolitikát — azt a politikát, amely hosszú évek óta kovácsolódott már, s amelyet a Komintern VII. kongresszusa fogalmazott meg — tekintjük az irodalmi fejlődés egyik legfőbb meghatározójának, a hangsúlyt olyan tényezőkre vetjük, amelyek máig meghatározzák a szocialista irodalom fejlődését (mint ahogy a világ munkásmozgalmának fejlődése is sok vonatkozásban máig a Komintern VII. kongresszusa által megszabott úton halad). Ilyen tényezők: a szocialista realizmus célként való kitűzése, a minél több alkotó megnyerése a szocialista realizmus ügyének, a szövetségi politika az irodalomban, azaz mindazoknak az erőknél számbavétele, amelyek közvetve vagy közvetlenül segíteni tudják a szocialista forradalom, majd építés ügyét. Világos: a népfrentpolitikának is volt s van olyan torzítása, amely az eszmei különbséget elvtelenül elmosza, amely a szövetségesek megnyerése kedvéért túlságos engedelményekre hajlandó, volt s van olyan veszélye a realizmusra való irányvételnek, amely egy, a kritikai realizmus nagy teljesítményeihez hasonló „nagyrealizmust” szegez szembe a szocialista realizmussal, — mindezek a torzítások azonban nem a népfrentpolitika lényegéhez tartoznak, inkább annak kinövéssei csupán. Az 1930-as évekkel megindult, az 1934—36-os években kiteljesedett fejlődés máig meghatározza a forradalmi szocialista irodalom fejlődését — szinte világszerte.

A sajátos magyar irodalmi fejlődés tényei is azt látszanak igazolni, hogy a szocialista irodalom új korszakának kezdetét, pontosabban: a helyes elvek végleges győzelmét 1934 körülre kell tennünk. A magyar irodalom történetében volt egy rövid időköz, az 1929—1931 közötti, amikor a forradalmi munkásmozgalom eszmei befolyása az írók nagy rétegére hatott, amikor a forradalmi válság hatására jelentős alkotók egész sora lett szocialista íróvá. Az 1932-es évtől fogva azonban a belső és külső politikai fejlődés — a fasizmus uralomra jutása Németországban, a Gömbös-kormány Magyarországon, a KMP-t ért veszteségek — megszakította ezt a fejlődést; s minden sikere mellett a párt akkor követett politikája értelmiségi, kulturális területen sem mindig volt ment bizonyos merevségtől, szektás jellegű hibáktól. De 1935-től kezdve, amikor a Komintern határozatai érvényesülni kezdtek, amikor a francia és a spanyol események reményt jelentettek minden haladó erő számára — s amikor a párt irodalompolitikája is tudatosan s világosan az erő összefogásán alapuló irodalmi népfrentpolitikát tűzte ki célul, a szocialista erő fölényével —, nálunk is kezdett megvalósulni egy új, szélesebb alapon nyugvó szocialista irodalom.

Az új irányvonalért folytatott harcban bontakozott ki Révai Józsefnek, a legnagyobb magyar marxista kritikusnak, történésznek munkássága. Az új irodalom legfontosabb orgánuma a két évig megjelent *Gondolat* c. folyóirat volt; a harmadikutasként indult „népi” mozgalom — az illegális párt közvetlen befolyására — ez években radikalizálódik s Márciusi Front néven tömöríti sorait. Mindezeknek a mozgalomnak sodrában jelentős művek születtek: Illyés Gyula megrázó erejű könyve, a *Puszták népe*, *Petőfi-életrajza*, Veres Péter szigorú szárazságában is sokátmóró *Gyepsorú* és *Számadása*, a forradalmi szegényparasztság hangját megszólaltató Darvas József első művei, a szellemes és művelt Bálint György irodalmi újságírása, kritikái, Déry Tibor nagyszabású regénye, a *Bejejezetlen mondat*, — s mindenekelőtt József Attila lírájának nagyszabású kibontakozása. Az ő érett költészete foglalja össze nemcsak ezeknek az éveknek legjobb törekvéseit, hanem a két világháború közti korszak teljességét is; a magyar forradalmi szocialista irodalom őbenne ért el legmagasabbra, össznemzeti érdekű, sőt világirodalmi jelentőségű összefoglalásra. Mint az ő költészete is jelzi, a kor irodalma általában határozottan realista, lírája gondolati tartalmakkal telített, magába olvasztja előző irodalmi iskolák sok vívmányát, a polgári humanista irodalom legjobb művészi módszereit is,

hogy így legyen teljesebbé és tágabbá a szocialista realizmus. Témában és látókörben a kor ellentmondásainak, problémáinak mély átélésén, a marxizmus, a munkásosztály szellemében való megoldáson alapul; elmélyült valóság- és lélektani ábrázolás, népközelség jellemzi ez időszak műveit; mintegy művészi erőben, formában s hatóerőben is bebizonyítva egyúttal a polgári művészet feletti hegemoniáját.

Az 1938 utáni években ismét nehezebb a helyzete Magyarországon minden baloldali erőnek, s a forradalmi szocialista irodalomnak is; a háború közvetlen előkészítésének időszakába, minden haladó erő nyílt, brutális üldözésének időszakába léptünk, majd 1941-től Magyarország is bekapcsolódik a szovjetellenes háborúba. Ezekben a nehéz években is tovább folytatódik a helyes politika alapján a baloldali erők működése. S bár vannak, akik a nehéz időszakban meginognak s jobbra fordulnak, mégis kialakul egy *antifasiszta irodalom*: a kommunista írókból, baloldali szociáldemokratákból, a „népi”-ek balszárnyából, a polgári radikális és polgári humanista irodalom legjobbjaiból. Sokszor áttetten szóló, de mély szenvedélytől s érzéktől fűtött, a legjobb értelemben vett hazafias s a boldogabb, szabadabb jövőt hívó, antifasiszta líra keletkezik; József Attila indítására is, de új hangokon is szólva; ez antifasiszta líra legszebb hangjait a 1944-ben megölt Radnóti Miklós szólaltatja meg. A Szovjetunióban dolgozó írók hangja is eljut Magyarországra; a háború idején születik Gábor Andor, Balázs Béla nem egy szép verse,

Ilyen előzmények után került sor arra, hogy 1945 után — igaz, sokszor tévútra kerülve s sok válsággal is megküzdve — újtúra induljon a magyar szocialista-realista irodalom, immár mint az egységes nemzeti irodalom uralkodó, legfontosabb áramlata.

Csak röviden szólhattunk a történelmi fejlődésről; a legfőbb csomópontokat, a fejlődés fő vonalait, a legvitatottabb problémákat jelezve. Hadd tegyem hozzá: a kutatásnak még úgyszólván a kezdetén vagyunk; anyagfeltárásban, értékelésben is. A magyar forradalmi szocialista irodalomnak azonban egy sajátosságát mindvégig észrevehetjük: egész fejlődése folyamán, a kezdetektől máig sok szállal kapcsolódik a világ szocialista forradalmi és haladó törekvéseihez; alkotói személyileg is kapcsolatban álltak a szovjet, a német, a cseh, a francia, a román szocialista irodalommal; áramlatokban, törekvésekben még sokkal mélyebben érintkezett velük. Ezeknek a kapcsolatoknak nem jelentéktelen részét alkotják a német és magyar forradalmi irodalom kapcsolatai.

IV

Ha az előbb azt mondtuk, hogy a magyar szocialista irodalom történetének kutatása terén úgyszólván még a kezdeteknél tartunk, akkor még inkább elmondható ez a magyar és német szocialista irodalom összefüggéseinek kutatásáról. A magyar és német kulturális kapcsolatok történetének az elmúlt századokra vonatkozóan hatalmas irodalma van, de szinte teljesen járatlan utakon kell most elindulnunk, hogy irodalmainknak ezt az igen fontos új szakaszát feltárjuk.

E kapcsolatok két területe: egyrészt az a közös munkálkodás, amelyet az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság bukása után a weimari német köztársaságba emigrált magyar írók a német proletár-forradalmi írókkal vállalva kifejtettek, majd a Hitler-fasiszmus hatalomra jutása után a szovjet emigrációban is folytattak; — másrészt pedig a német szocialista irodalomnak a húszas években és a harmincas évek elején a magyar irodalomra és a munkás kultúrmozgalmra gyakorolt hatása.

Kapcsolataink az első világháborút követő forradalmak talajából sarjadtak. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása és harcai lelkesítően hatottak a német munkásosztályra, amely heves küzdelmet folytatott ekkoriban a novemberi forradalom vívmányainak megvédéséért és továbbfejlesztéséért. A német munkásság mindent megtett, hogy segítse a magyar proletár-forradalmat, majd a bukás után befogadta és támogatta a német földre menekült magyar

forradalmárokat. Több ezer magyar munkás keresett megélhetést a Ruhr-vidéken, Westfáliában, Szászországban, a Halle környéki iparvidéken, Berlinben. Ezek a helyek később a weimari köztársaságban kibontakozott magyar proletáriradalomnak is bázisai lettek. A magyar irodalom leghaladóbb alkotóinak nagy része is emigrálni kényszerült 1919-ben. Az első jelentős emigrációs irodalmi tűzhely Bécsben alakult ki, ahol 1919—1924 között végbement a polgári és kommunista eszmeiségű irodalom elválása. A konszolidálódó fehérterrorral megbékélő polgári írók és az avantgardizmus formaforradalmárai visszatértek Magyarországra, a kommunisták pedig Németországban vagy a Szovjetunióban kerestek menedéket. Ez a tény egyben azt is jelzi, hogy a weimari Németországban kialakult magyar irodalom — a szovjet emigrációban kibontakozott irodalomhoz hasonlóan — eszmeiségét tekintve forradalmi jellegű, kommunista eszmeiségű irodalom volt, a korabeli szóhasználatnál élve: proletár-forradalmi irodalom. Íróink a KI III. kongresszusának határozata alapján a befogadó ország kommunista pártjainak soraiban végeztek pártmunkát, és aktívan részt vettek a munkásmozgalomban. Így történt ez Németországban is.

Már a húszas évek elején kapcsolatot teremtettek íróink a német sajtóval; műveik megjelentek a kommunista vagy baloldali lapok, folyóiratok hasábjain. Vannak olyan íróink, akiknek munkássága ma már csak ezekben a lapokban olvasható német nyelven, mert magyar eredeti kézírataik elvesztek az emigráció viszontagságai között. Lékai Jánost (John Lassen) pl. mint író-t most kell felfedeznünk a magyar közönség számára, amely csak annyit tud róla, hogy merényletet követett el a háborús kormány miniszterelnöke ellen és a Tanácsköztársaság alatt az ifjúmunkás-mozgalom vezetője volt. Lékai 1922-ig Berlinben élt, de közben, mint a Jugend-Internationale titkára bejárta fél Európát, majd 1925-ben bekövetkezett haláláig az amerikai magyar munkássajtót vezette. Nyugtalan és mozgalmas életében több drámát írt Németországban (egyét a passauai börtönben), két kisregényt, s amerikai élményeiről egész kötetre menő irodalmi szintű publicisztikát. Gyetvai János Németországban írt és kiadott három kisregényéből egyet ismer pár hónap óta a magyar közönség; Illés Béla *Ég a Tiszá-ját* (Brennende Theiss), amely *Die Generalprobe* címmel 1929-ben jelent meg német nyelven, 1957 óta ismerjük csupán. Ezek a művek, Lengyel József novellái, versei, az odahaza ma is ismeretlen Sas László s mások írásai a *Die Rote Fahne*-ban, a hallei *Klassenkampf*-ban, a *Prolet*-ben, a *Die Aktion*-ban s számtalan más lapban az írói szó erejével tájékoztatták a német munkás-olvasókat a Magyar Tanácsköztársaság harcairól és bukásáról; s a magyarországi ellenforradalom szörnyűségeinek leleplezésével hozzájárultak a német munkásosztály harcainak támogatásához is, amely ezekben az években még kemény küzdelmet folytatott a burzsoá reakció felülkerekedése ellen.

Erős kapcsolatok alakultak ki ezekben az években a német avantgardista csoportok és lapok (így a *Die Aktion*, *Der Sturm*, *Der Gegner* stb.) és a magyar emigráns írók egyes körei között. Kassák Lajos csoportja Bécsben adta ki magyar és néha német nyelven *Ma* c. lapját, amely a magyar avantgarde egyik legfontosabb orgánuma volt. Kassák és a *Der Sturm*-kör sokban közös művészi és eszmei alakulása e lapok tanulmányozása során jól nyomon követhető. Ez az irányzat bizonyos szociális mondanivalóval indult el pályáján, s a leghatározottabban végigvitte művészi gyakorlatában a formák felbontását, a konstruktív irodalmi készítmények elvét. Ebből az irodalomból aztán lassanként kiszikkadt a forradalmi mondanivaló, s előbukkant a fáradt hitetlenség, a rezignált visszavonulás.

Nyina Pavlova elvtársnő referátumában már jellemezte a *Der Sturm* és másfelől a *Die Aktion* folyóiratok avantgardizmusának néhány vonását. Ez a jellemzés általában megállja a helyét a két csoport és a bécsi magyar emigráció egy részének hozzájuk fűződő kapcsolatait illetően is. Ha a *Der Sturm*-irányzathoz közel álló magyar Kassák-féle konstruktivizmust nem is illehetjük egyértelműen azzal a váddal, hogy antidemokratizmus és a korrall szembeni közömbösség jellemzik, még fontosabbnak tűnik fel számunkra az a tény, hogy Kassákék a Komját Aladár és az általa Bécsben, majd Berlinben kiadott *Egység* c. folyóirat köré tömő-

rülő írőkkel ellentétben elvetették az irodalom pártosságának elvét, és az éles osztályharcok korában az *örök emberire*, az *általános humánusra* függesztették tekintetüket, s ezzel végül is hátat fordítottak saját múltjuknak és a szocialista irodalomnak.

A németországi magyar avantgarde más magyar irányzatai (hasonlóan ahhoz a fejlődéshez, amelyen a korabeli német proletáriradalom expresszionista művészei mentek át) nem veszték el a formaforradalomban. Még ebben a korban is, a húszas évek elején, amikor még nem következett be a nyugtalan életérzéseket, a forradalmak korának bonyolultságát visszatükröző expresszionizmus lehiggadása, az adott egzaltált formák között ki tudták fejezni forradalmi érzéseiket, s ez a németországi magyar emigráns íróknál különös töltést kapott, életes ízt nyert a közelmúlt véres valóságából, a Tanácsköztársaság harcaiból és bukásából. Ez a tűz lobog a *Die Aktion*, a *Die Rote Fahne* s más lapok hasábjain megjelent Lékai-, Lengyel-versekből és szabadon áradó prózai költeményekből, Gyetvai lírai lobogású kisregényeiből. A Németországban létrejött expresszionista magyar irodalomnak ez az ága forradalmi jellegű volt, s hatása átsugárzott az otthoni irodalomra és a Csehszlovákiában, főleg Kassán és Pozsonyban kialakult magyar baloldali irodalomra is.

Kapcsolatok jöttek létre a németországi proletkult-törekvések és a magyar emigránsok között. Julian Gumperz és Wieland Herzfelde lapja, a *Der Gegner* 1920/21. évfolyamának 4. száma közli Erwin Piscator *Über Grundlagen und Aufgaben des proletarischen Theaters* és Hermann Schüller *Proletkult — Proletarisches Theater* c. programmatikus érvényű cikkei mellett Barta Lajos *Russlands Tag* c. darabját, amellyel a Piscator színház Berlinben megnyitotta kapuit. Ugyanitt mutatták be Sas László: *Vor dem Tore* c. egyfelvonásosát (amelyet a német szakirodalom tévesen tulajdonít Gábor Andornak). A proletkult-színház eme úttörő kísérleteiről a *Die Rote Fahne*-ban kibontakozott vitának különös jelentőséget kölcsönöz magyar vonatkozásban az, hogy meggyőződésünk szerint a német szocialista irodalom és művelődési mozgalmak már a kezdeteknél olyan álláspontot foglaltak el a proletkult-törekvésekkel kapcsolatban, amely megóvta azokat a szűk önmagukba-zárkózástól és a sorvadástól. Arra inspirálta e felfogás a magyar írókat, hogy a proletárkultúra megalkotásának követelményét kapcsolják össze a tömegek igényeivel, a közérthetőséggel. Az 1923-ban Berlinben Komját Aladár által kiadott *Egység* c. folyóirat nevezetes Proletkult-programtervezete, bár magán viseli a hagyományok lebecsülésének jegyeit, s bár mind az írói származás, mind a kultúra értelmezésének területén erősen szektás felfogást vall, mégis a proletárkultúra gyakorlati elterjesztésének és megvalósításának elgondolásában a tömegigényekhez igazodik és szakítva az avantgarde formanyelvével egy realistább művészi nyelv kialakítására törekszik. Ennek a felfogásnak igen nagy jelentősége lesz a csehszlovákiai magyar nyelvű proletár művelődési mozgalomban, s ez a felismerés okozza, hogy Komját Aladár költészete Németországban fokozatosan letisztul, megszabadul a modorosságtól, s előre lép a realizmus felé. Komját lírájának ez a fordulata éppen azokban az években válik erőteljessé, amikor ő mint pártmunkás bekapcsolódik a német munkásmozgalomba, az *Inprekorr* helyettes szerkesztője lesz. *Lenin ist gestorben* c. verse és *Hamburgs Oktober* c. ciklusa már ennek az új szakasznak eredményei.

Érdekes színfolt a németországi magyar forradalmi szocialista irodalomban kibontakozó meseirodalom. Egymás után jelennek meg Illés Béla, Lengyel József, Szucsich Mária, Leitner Mária és Balázs Béla mély szociális mondanivalóival telt gyermekmeséi, főleg a szászországi Freidenker-Bewegunghoz tartozó kiadóknál. Egy részüket Stefan J. Klein fordítja, akiről külön meg kell emlékeznünk, mert hiszen a húszas években a magyar irodalom fordításában és felelőségével Hermynia zur Mühlennel együtt a magyar irodalom elterjesztésében fáradhatatlan és áldozatos nagy munkát végzett.

Ezekben az években bontakozik ki és jelentős szerepet játszik a német sajtóban az a tudományos, politikai és publicisztikai tevékenység, amelyet Révai József, Fogarasi Béla, Rudas László, Bolgár Elek és Lukács György képviselnek. Ezek az írók a Magyar Tanácsköztársaság győzelmének és bukásának tanulságaival felfegyverkezve vesznek részt a német

proletár publicisztika küzdelmeiben. A pártlapokon (*Die Rote Fahne, Internationale, Jugend-Internationale* stb.) kívül számtalan más lap és folyóirat nyitja meg előttük hasábjait. Egyike a legfontosabbaknak az *Arbeiterliteratur*, ahol megjelennek Komját versei, a magyar proletár-irodalom korabeli teoretikusainak írásai, így Réz András *Hauptrichtungen in der neueren ungarischen revolutionären Literatur* c. igen fontos írása, Matheika János cikke az orosz proletkultról, s itt zajlik le az első nagy vita Lukács György nézeteivel. Talán még ennél is jelentősebb tűzhellyé vált a hallei *Das Wort* c. lap, amely 1923—25-ben a korabeli magyar proletáriradalomnak valóságos orgánuma lett, mintegy száz novellát, verset, cikket közölt magyar írók tollából, egybekapcsolta a németországi, a csehszlovákiai, a szovjetunióbeli és az Egyesült Államokban kialakult magyar forradalmi-szocialista irodalmat. A *Die Rote Fahne*-ban és itt jelentek meg először németül Illés Béla, Zalka Máté írásai, itt jelent meg a magyar szocialista líra legnagyobb alkotójának, József Attilának egy verse elébb német nyelven, s csak később odahaza magyarul. Lékai János, Mácza János, Szucsich Mária, Lengyel József, Komját Aladár írásai mellett megjelennek az emigrációban élő baloldali szociáldemokrata vagy radikális polgári írók művei és a magyarországi demokratikus-humanista szellemiség képviselőinek egyes írásai. A hallei *Das Wort*-ban tanúi lehetünk annak a küzdelemnek is, amely a proletárkultúra képviselői és a trockista irodalmi nézetek között folyt, s annak az igyekezetnek, hogy a lap szerkesztősége miképpen nyitott teret az elmúlt korok haladó irodalmának. A *Das Wort* eme összefoglaló és aktív kulturális politikájával nagy segítséget nyújtott a magyar forradalmi szocialista irodalom megerősítéséhez, ugyanúgy, mint a KPD hallei napilapja, a *Klassenkampf* is, amely számtalan magyar közleményt jelentetett meg. Volt többször olyan időszak, amikor hónapokon keresztül magyar szerzők írásai töltötték meg a lap tárcarovatát. A *Das Wort* munkássága — legalábbis magyar szempontból — némiképpen új útszakasz kezdetét is jelentette a magyar forradalmi-szocialista irodalomban. Ez a határkő egybeesett a Szovjetunióban és Csehszlovákiában létrejött magyar irodalomban ugyanebben az időben megfigyelhető átalakulással. Lezárul a korai avantgardista és proletkult-korszak és kb. 1925—1932-ig új szakasz kezdődik. Az irodalom aktív politikai szerepét inkább a valóság nyelvére fordítják le az írók, mint a korábbi korszakban. Ez az irodalom nem elvont lobogás többé, hanem olyan irodalom, amely a munkásmozgalom napi gyakorlatát szolgálja, és szélesebb tömegekhez szól. Célkitűzéseiben, platformjai szerint osztályirodalom, proletáriradalom ez, amely az osztályharc rendkívül nehéz viszonyai között kénytelen módon szikár és egysíkú lesz, s átvesz néhány elemet a proletkult fegyvertárából is. Fontos azonban látnunk, hogy mégis ez az az irodalom, amely a kialakuló magyar szocialista irodalomnak egyik legfontosabb ágát képviseli.

A Szovjetunióban a KI IV. kongresszusának sugalmazására kezdeményezések történnek a proletáriradalom nemzetközi megszervezésére. Az 1927-es konferencián már részt vesznek a német küldöttek is, köztük a magyar Gábor Andor. A Bund proletarisch-revolutionärer Schriftsteller németországi megalakulása után annak tagjai lesznek a Berlinben élő magyar írók, így Gábor Andor, Komját Aladár, Balázs Béla, Lukács György, Biró Károly, Lengyel József, s mások; ugyanakkor Kemény Alfréd (Durus), Szilágyi Jolán és Ék Sándor az Assoziation proletarisch-revolutionärer Künstler-ben tevékenykednek, Durus hosszú éveken át vezeti a *Die Rote Fahne* képzőművészeti, film- és színházkritikai rovatát. Erre a korszakra az a jellemző, hogy míg az első szakaszban a magyar forradalmi-szocialista írók írói élményvilága elsősorban a Magyar Tanácsköztársaságból táplálkozik, addig most figyelmüket egyre közvetlenebbül a német munkáosztály harcai kötik le, az imperialistaellenes háborús készülődések, a fasizmus elleni harc.

Ebben a közegben bontakozik ki Gábor Andor publicisztikai és szépirodalmi munkásságának új szakasza. Gábor később a szovjetunióbeli emigrációban az *Internationale Literatur* hasábjain Egon Erwin Kisch riportjainak kapcsán foglalt állást abban a vitában, amely éveken át folyt a Bund-ban és a *Linkskurve* hasábjain, főleg Lukács György

Reportage oder Gestaltung c. cikkével kapcsolatban. Gábor elismerte az irodalom magasabb színvonaláért folytatott küzdelem jogosultságát, ugyanakkor saját művészi gyakorlatával cáfolta meg Lukács nézeteinek túlzásait, s a húszas-harmincas évek fordulóján született riportjait a művészi megjelenítés olyan eszközeivel valószínűsítette meg, hogy azok felemelkedtek legtöbbször a novella színvonalára. Gábor Andor számára a Bund keretében kifejtett tevékenysége, riporteri munkássága, a német munkásszínpad számára írt és ott előadott jelenetei olyan iskolát jelentettek, amelynek segítségével képessé vált arra, hogy saját szemléletében is lektüzdje a túlzóan baloldali szektás vonásokat (gondolok itt a Barbusse-el folytatott vitájára). A szovjetunióbeli emigrációban ő lesz a népfront-korszak legjelentősebb magyar nyelvű lapjának, az *Uj Hang*-nak a szerkesztője, de mindvégig szoros kapcsolatban marad a német irodalommal is. E kapcsolat természetére utalnak azok a sorok, amelyeket Johannes R. Becher *Verteidigung der Poesie* című kötetéből szeretnék itt idézni. Ezt írja Becher: „Zu denen, welchen ich viel zu danken habe, wenn ich in meiner Dichtung einigermaßen aller Unarten ledig wurde . . . darf ich wohl meinen lieben alten Freund, Andor Gábor zählen. Er wurde in der Tat für mich in seiner unerbittlichen Strenge . . . eine Art Geißel, ein „schrecklicher“ Lehrer. Noch ganz besessen von meiner Schöpfung, die ich, wie jedesmal, wieder einmal für meine beste, endgültigste und für eine vollendete hielt, trat ich ihm unter die ingrimmig funkelnden Augen mit dem leidenschaftlichen Vorsatz, ihm sprachloses Staunen abzunötigen und ihn endlich vor meinen Werken zu einer Andacht zu zwingen. Gábor las und las, und dann begann sein Verhör. Keine Zeile blieb verschont, alles und jedes wurde untersucht, über alles musste ich Rechenschaft ablegen . . . Gábor lehrte mich jedes einzelne Wort ernst zu nehmen, tiefernst, so unendlich ernst, möchte ich beinahe sagen, nicht ein fehlerhafter Hauch zwischen den Zeilen entging ihm.” (*Verteidigung der Poesie*, Berlin 1960. S. 372—4.)

Gáborhoz sokban hasonló pályát futott be Durus is a német proletár-forradalmi irodalom közegeiben. Míg Gábor a polgári irodalom felől érkezett, addig Durus a *Der Sturm*-csoport köréből indult a húszas évek elején, majd mint a *Die Rote Fahne* kritikusa küzdött a proletárművészet kialakításáért a képzőművészet, a színház, a film területén. A népfront-korszakban pedig, megérte a múlt haladó hagyományainak és a széles népi rétegek érdekeinek teljességét, eljutott addig, hogy a harmincas években a Szovjetunióban a magyar és német nyelvű emigráns lapok egyik vezető kritikusként küzdjön a realizmusért.

Balázs Béla művészi pályájának alakulása szempontjából szintén döntőek voltak azok az évek, amelyeket ő a német proletár-forradalmi irodalomban és a munkásszínjátszás körében eltöltött. A humanista polgári író itt közel került a proletáriátus életéhez, bekapcsolódott a munkás művelődési mozgalomba. Németországi tapasztalatai alapján alkotta meg azokat a műveit, amelyek ma is világszerte a filmelmélet alapjaihoz tartoznak. Későbbi érettebb művészetének kialakulásához, lírájának, regényeinek realista színeire döntő indítékot nyújtottak ezek az évek, új témákra figyelt fel, s eszmei fejlődésében is megerősödött művészelete egyé forrott a szocialista irodalommal. Balázs a baloldali lapokban és a *Die Weltbühne* hasábjain megjelent írásaiban arra törekedett, hogy az értelmiség legjobbjainak ingadozását leküzdje és közel hozza őket a szocializmus eszméihez. Kállai Ernővel együtt hadakozott a Neue Sachlichkeit és a Bauhaus-iskola polgári formakultusza ellen, az élettelen, gazdag irodalomért és a művészi, modern formákért. Lukács Györgynek a német proletár-forradalmi irodalomban játszott szerepére itt nem kívánok bővebben kitérni, hiszen éppen a német irodalomtudomány ezt az értékelést már nagyrészt elvégezte. Kétségtelen, hogy éppen a szocialista irodalommal való konfrontálás, az ehhez való viszony lehet az ő munkásságának mértéke. Nem lehet lebecsülni eredményeit, amelyeket a német kultúra haladó hagyományainak feltárása terén elért, de világosan kell látnunk, hogy nem volt képes megérteni a német proletár-forradalmi irodalom történetének sok lényeges vonását, Johannes R. Becher és Bertolt Brecht írói pályafutásának egy-egy jelentős szakaszát; s az ún. „nagyrealizmus” elméletének bővületében nem értette meg sem a német, sem a magyar szocialista irodalom kibontakozó új fázisait.

Néhány szóban sajnos még érinteni is alig lehet a magyar írók gyakran ellentmondásos szerepét a Bund-on belül, az Internationale Vereinigung Revolutionärer Schriftsteller vezető szerveiben dolgozó magyar proletárirók (Illés Béla, Hidas Antal) és a Bund kapcsolatait; igen messzire vezetne, ha megkísérelnénk megvilágítani a harkovi konferenciának (1930) és a RAPP feloszlását megelőző éveknek teljes irodalmi problematikáját, amely egyben a magyar, a német és a szovjet irodalomnak is úgyszólván közös történelme.

A fasizmus uralomra jutása Németországban megsokszorozta a Szovjetunióban védelmet talált magyar és német írók erőfeszítéseit az írói front szélesítésére. A magyar és német írók a továbbiakban is együtt küzdöttek az *Internationale Literatur*, a *Das Wort*, a *Moskauer Rundschau*, a *Deutsche Zentralzeitung*, a *Der Kämpfer* és más lapok hasábjain a fasizmus ellen, a demokratikus eszmék győzelméért. E harcnak új, fejlettebb és távolabbra mutató szakasza kezdődött 1945-ben, országaink felszabadulásával.

De a német proletár-forradalmi irodalom hatása és kapcsolatai a magyar irodalommal nem szűkíthetők le csupán az emigráció fázisaira. Ha csekélyebb mértékben is, de fellelhetőek a hatás nyomai az ellenforradalmi korszak nyomása ellenére létrejött haladó magyar irodalomban is. Becher nevével még az első háború végén megismerkedtek a magyar olvasók, neve és költeményei később is felbukkannak a bécsi, majd a csehszlovákiai magyar sajtó hasábjain. Ismertté válnak Johannes R. Becher kisregényei, versei, rajta kívül főleg Oskar Kanehl, Iwan Goll, Edwin Hoernle, Erich Mühsam, Hermynia zur Mühlen, Frida Rubiner, Adam Scharrer, Ernst Toller, Erich Weinert, F. C. Weiskopf és a később renegáttá vált Max Barthel és Bruno Schönlanek írásai. A *Kassai Munkás*, a KPC magyar nyelvű napilapja élénk figyelemmel kísérte és közvetítette a német munkássajtót és irodalmat, mindvégig arra törekedett, hogy bemutassa a magyar kommunista emigráció, a német és a szovjet proletáriróadalom alkotásait. Ezt a munkát folytatta a Pozsonyban megjelenő *Az Ut*, amely a *Linkskurve* és a Szovjetunióban megjelenő magyar nyelvű *Sarló és Kalapács* csehszlovákiai magyar nyelvű testvérlapja volt. Szerkesztője Fábry Zoltán, az antifasizta magyar szellemiség egyik legkitűnőbb esszéistája. Fábry egész életműve nem érthető meg a német proletár-forradalmi irodalom és Johannes R. Becher ismerete nélkül. Ha az előbb egy német költő szavait idéztük írónk egymásra gyakorolt hatásáról, most szabad legyen Fábry szájából hallanunk, mit köszönhetett a magyar irodalom a német proletáriróadalomnak. Fábry így írt 1933-ban: „Szobám négy fala hihetetlenül kitágult, a világ szociális valóságát éltem, a marxizmus szemével néztem és az intellektuell korparancsot jelentettem: *változni és változtatni*. De ha nem ér hozzám a háború utáni német irodalom szociális kritikája és embersége, akkor ma nem így és itt beszélnék.”

A két világháború közötti magyar novellairóadalom egyik legnagyobb mestere, Nagy Lajos (akinek novellái egyébként megjelentek a KPD lapjaiban is) éppen ebben az időben jutott legközelebb a munkásmozgalomhoz, éppen a húszas-harmincas évek fordulója jelentette a legnagyobb emelkedőt művészi pályáján. Írásainak tanúsága és művészetének elemzése nyilvánvalóvá teszi, hogy Nagy Lajos ekkoriban sokat tanult a német proletárművészetből, mind eszmeiségben, mind konkrét művészi módszerben. Ugyanezt elmondhatjuk másokról is, személyes vallomásokot idézhetnénk nem egy írónktól.

A húszas-harmincas évek fordulóján Magyarországon megjelent néhány legális marxista folyóirat is, a *100%*, a *Forrás*, a *Társadalmi Szemle*. A magyar olvasó ezekből állandóan tájékozódhatott a német proletár-forradalmi irodalom eseményeiről, alkotásairól. E lapok hírt adtak Becher, Toller, Weiskopf, Marchwitza, Willi Bredel, Kurt Kläber, Ludwig Tureck s mások alkotásairól. Ugyanezekben az években lendült fel a magyar munkásszínjátszás. Repertoárja, játéka és előadói módszerei el sem képzelhetők a német munkásszínpad eredményeinek átvétele nélkül. Ismerik színjátszók és rendezők Piscator és az AthB kísérleteit, Becher és más költők verseit szavalják a szavalókórusok, Toller drámájának bemutatását tervezik. Csempészutakon eljutnak Magyarországra a Malik Verlag, a Neuer Deutscher Verlag, az Internationaler Arbeiter Verlag kiadványai, német és szovjet regények, novellagyűjtemények.

А советский ирoдoлoм éппeн нéмeт кôзвeтeтéссeл кeрûл лeгтôббсзôр Mаgяoрoрсзâгрa. А нaгy мaгyяр прoлeтâркôлтô, Jôzsef Attila аз илeгâлис пâртсeминâриумoн а Mаgяoрoрсзâгрa eлжттaтoт MАСH-фûзeтeкбôл oктaтjа мункâшaллгaтôит а мaрxизмусрa. Амíг лeхeтôсeг вoлт рâ, а хaрmíncас éвeк kôзeпéíг а *Gondolat* с. фoлyôирaт híрт aдoтт аз eмíгрâциôбa кéнысзeрфттeт нéмeт ирoдoлoм сoрсâрôл. Аз пeдíг тeрмéсzетeс, хoгy а мoсzквâи eмíгрâциô мaгyяр лaпjâи áллaндôoн kôзôлтéк а нéмeт прoлeтâрирoдoлoм aлkотâсâит. Johannes R. Becher úтjâт éппeн аз *Uj Hang* készítette eлô а фeлсzâбaдulâс úтâни бeфoгâдâсrâ.

А мaгyяр éс нéмeт сoциaлистa ирoдoлoм кaпcолaтâиnâк нéхâны кéрдéсéт éринхeттûк cсупâн фúтôлaг, дe тâлâн eннyибôл ис кивилâглик, хoгy тeрмéкeнy éс гaздaг ôссzefûггéсeкрôл вaн сzô. Oлyâн ôссzefûггéсeкрôл, aмeлeкeт фeл кeлл тâрнунк, eлмéлeтeлeг áлтâлâносíхâтô тaнулâсâгâит пeдíг мâи сoциaлистa ирoдoлmунк éрдeкeбeн фeл кeлл хâснâлнунк. E тeрeн мíндeддíг cсупâн аз eлô лéпeсeкeт тeттûк мeг. Eхeлyт ис сzereтнôк кифeжeзнí кôсzôнeтûнкeт а нéмeт мûнкâс-пaрâсzт áллaмнâк, мeлy лeхeтôвé тeттe, хoгy eлôрeвíгyûк а фeлтâрâс мункâjâт. Eддíгí кутâсâиnâк сoрâн тôбб мíнт kэт éс фéл eзeр — мaгyяр сzereтôлôл сzâрмâсzô — публíкâциôрa буккâнтунк а нéмeтoрсzâгí éс а сoвjetунíôбeли нéмeт нyлвû лaпoкbâн, фoлyôирaтoкbâн, с мâсфéл сzâзрâ тeхeтô а кôнyвпублíкâциôк сzâмâ. Нéмeт kolléгâиnâк сeгíтсéгéвeл eлкéсzítjûк eннeк аз ирoдoлoмнâк а бíблíoгрâфíâjâт, дoкyмeнтункôтeт кíâдâсâт тeрвeсzûк, с сzereтнôк мoнoгрâфíкyс фoрмâбâн ис фeлдoлгoзнí кaпcолaтâиnâк тôртeнeтéт. Сzâмтâлâн тaпâсzâтâл азт бízonyítjâ, хoгy e мûнкa сoциaлистa oрсzâгâиnâк ирoдoлoмкyтâтô íнтéзeтeиnâк мéг аз eддíгíнeл ис тeрмéкeнyebб eгyúттmûкôдéсéвeл кéпcзeлхeтô cкâк eл. Eзeн аз úтoн жeлeнтôс вâллâлкôсzâнâк тeкíнтjûк eзт а кoнфeрeнцíâт. Úгy гoндoлjûк: eгyúттmûкôдéсûнk лeхeтôвé тeсzí, хoгy мí ирoдoлoм-тôртeнéсzeк мéг eрeдмéнyéсeббeн jâрuljûнk хoсzâ а сoциaлистa кyлтûрâ нôвeкeдéсéхeз éс éгyбeн а прoлeтâриíнтeрнâциoлíзмyс eрôсítéсéхeз.

Миклош Саболчи — Ласло Иллеш

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ВЕНГЕРСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ЕЕ СВЯЗИ С НЕМЕЦКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ

Статья представляет собой реферат, назначенный для конференции, состоящейся в месяце января 1962 г. в Лейпциге Немецкой художественной академией. В начале автор занимается вопросами терминологии: для явлений литературы, входящих в сферу исследований он применяется название «социалистическая, или революционно-социалистическая литература». (Сравни например названия пролетарская литература или же пролетарско-революционная литература.) Затем определяются пределы сочинений, принадлежащих к сфере социалистической литературы и подчеркивается центральная роль революционно-социалистической литературы. Автор указывает на то обстоятельство, что здесь не идет речь об истории организаций или же кругов, но о сочинениях, созданных рабочим движением или же под его идеологическим влиянием. Социалистическая литература занимает важное место в национальной литературе в целом: посредством ее множество завоеваний, идей и жанров вошло в целую венгерскую литературу. В дальнейшем обрисовываются главнейшие этапы истории венгерской социалистической литературы с прошлого века до наших дней. Во второй части реферата рассматриваются связи венгерской и немецкой социалистической литератур. Эти связи складываются после 1919 г. После падения Венгерской Республики Советов одним из важнейших очагов венгерской коммунистической литературы, перешедшей в эмиграцию, стала веймарская немецкая республика. Наши писатели борались вместе с немецкими революционно-пролетарскими писателями, и их всяция сохранились даже после 1933 года и в советской эмиграции. В то же время немецкая социалистическая литература оказала значительное влияние на венгерскую литературу и рабочее культурное движение как в Венгрии, так и в Чехословакии и Румынии.